

Aristotelova teorija sanjanja

Gregorić, Pavel

Source / Izvornik: **Aristotel i aristotelizam, 2003, 55 - 67**

Book chapter / Poglavlje u knjizi

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:082425>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-10-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

MATICA HRVATSKA

ZBORNICI I MONOGRAFIJE

Odjel za filozofiju

Glavna urednica
JELENA HEKMAN

Urednik
STIPE KUTLEŠA

ARISTOTEL I ARISTOTELIZAM

Priredio
Damir Barbarić

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 1 Aristoteles (063)
141.132 (063)

ARISTOTEL i aristotelizam / priredio
Damir Barbarić. – Zagreb : Matica hrvatska,
Odjel za filozofiju, 2003. (Zbornici i
monografije)

ISBN 953-150-681-7

I. Barbarić, Damir

I. Aristotel – Filozofska misao – Zbornik

II. Aristotelizam – Zbornik

430328038

MATICA HRVATSKA

Zagreb MMIII

Kazalo

Uvod	7
Samir Arnautović: Otvorena značenja Aristotelove metafizike	9
Franci Zore: Kategorije i istina kod Aristotela	27
Filip Grgić: Znanje kao vrlina	39
Pavel Gregorić: Aristotelova teorija sanjanja	55
Damir Marić: Aristotelovo svjedočanstvo o Sokratu	69
Boris Kožnjak: O problemu gibanja: Zenon, Aristotel, Heisenberg	85
Augustin Pavlović: Komentari Tome Akvinskog na Aristotelova djela	129
Damir Barbarić: Bitak kao prisutnost. Osnovne crte Heideggerove interpretacije Aristotela	151

Uvod

U zborniku je objavljen izbor priloga sa simpozija »Aristotel i aristotelizam« održanog 15. i 16. studenoga 2001. godine u Zagrebu u organizaciji Odjela za filozofiju Matice hrvatske. Za simpozij je bilo prijavljeno trinaest izlaganja, od kojih je održano njih jedanaest. Iz svestrane, intenzivne i sadržajne rasprave nakon svakog izlaganja sudionici su dobili vrijedne poticaje za daljnje promišljanje problema što su ih izlagali, na čemu treba zahvaliti svima koji su svojim priložima raspravi ili samo svojom prisutnošću pridonijeli ozbiljnoj i produktivnoj atmosferi simpozija.

Najavljeno izlaganje Tome Vereša »Aristotelizam Tome Akvinskog. U potrazi za istinom s Aristotelom« nažalost nije moglo biti održano zbog tada već uznapredovale bolesti autora. U međuvremenu je taj zaslužni i cijenjeni istraživač Aristotela i prije svega njegove recepcije u Tome i u tomizmu preminuo i napustio nas, ostavljajući za sobom vrijedna djela i trajnu uspomenu na svoj temeljiti i predani povijesnofilozofski rad, na čemu mu ovom prigodom i u ime Odjela za filozofiju MH, čiji je bio član, izričtem duboku zahvalnost.

Predavanje gosta simpozija Thomasa Buchheima, profesora filozofije na Sveučilištu u Münchenu, pod naslovom »Was heißt die Immanenz der Formen bei Aristoteles?« u međuvremenu je u izvornoj verziji dostupno u časopisu *Prolegomena* 1 (2002), 5–18, što njegovo objavljivanje u hrvatskom prijevodu ne čini neophodnim.

Priredivač

u stanju demonstrirati. Stoga »mi« u prvoj rečenici referira na one koji se već nalaze u onoj *hexis* koju Aristotel želi objasniti. Koji su to? To su oni koji su završili proces intelektualne i moralne habituacije i zajedno s Aristotelom žele znati što je znanje — on i njegovi napredniji učenici, kojima Aristotel predaje *Drugu analitiku*. Jonathan Barnes iznio je prije tridesetak godina tvrdnju da *Druga analitika* ima zapravo pedagošku funkciju: da ona ne kaže znanstveniku kako da istražuje, nego kako da na formalni način prikaže znanje koje je stekao.²⁴ Ta tvrdnja vrijedi, mislim, u sljedećoj mjeri. Znanje koje je stekao znanstvenik želi prikazati svojim naprednijim studentima — asistentima u istraživanjima, recimo — koji su također u *hexis* u kojoj se nalazi i on. Prikazujući to znanje oni postavljaju, između ostaloga, i ovo pitanje: sada smo u takvom stanju da se za nas može kazati da znamo; što to znači da znamo? Prikazujući ono što sada znaju oni će ujedno moći odgovoriti na pitanje što to znači da znaju. Aristotel je, mislim, taj uvid u *Topici* formulirao na ovaj način:

»Po svemu sudeći, i ono što je u bezuvjetnom smislu spoznatljivo nije ono što je spoznatljivo za sve, nego ono što je spoznatljivo za one koji su dobro disponirani s obzirom na svoj razum, isto kao što ono što je u bezuvjetnom smislu zdravo jest ono što je zdravo za one koji su u dobrom stanju s obzirom na svoje tijelo.« (6. 4. 142^a9–11)

Mislim da ovaj citat predstavlja najbolji sažetak onoga što sam u ovom izlaganju htio pokazati.²⁵

²⁴ Usp. »Aristotle's Theory of Demonstration«, kao i »Supplementary Notes« u: Aristotle: *Posterior Analytics*, xviii–xix. Za kritiku vidi prije svega: Burnyeat, »Aristotle on Understanding Knowledge«, 116–120; W. Wians, »Aristotle, Demonstration, and Teaching«, *Ancient Philosophy* 9 (1989), 245–253; te: W. Detel, *Aristoteles, Analytica Posteriora*, Berlin 1993, sv. 2, 34–39.

²⁵ Ovaj tekst predstavlja tek neznatno izmijenjenu verziju izlaganja što sam ga održao na simpoziju. Zahvalan sam Pavlu Gregoriću na nekoliko korisnih opaski uz raniju verziju teksta te Valentinu Kalanu i Damiru Barbariću na poticajnoj raspravi.

Pavel Gregorić

Aristotelova teorija sanjanja

Uvod

Da bismo razumjeli Aristotelovu teoriju sanjanja, moramo najprije razumjeti njezin predmet. Predmet Aristotelove teorije nije san. Ova naoko paradoksalna tvrdnja zahtijeva obrazloženje.

U hrvatskom jeziku riječ 'san' ima dva osnovna značenja. Primjeric, kada kažemo da netko govori u snu, riječ 'san' označava fiziološki uvjetovano periodičko stanje senzornog i motoričkog mirovanja. Glagol koji odgovara tom značenju nije 'sanjati', nego 'spavati', a grčka inačica riječi 'san' u tom značenju jest ύπνος. 'San' u tom smislu nije predmet Aristotelove teorije sanjanja, nego tome prethodeće teorije ciklusa sna i budnosti. Time se bavi Aristotelov spis *O snu i budnosti* (Περὶ ύπνου καὶ ἐγρηγόρευσης) iz zbirke kraćih psihologijsko–fiziologijskih spisa koja je od kraja 13. stoljeća poznata pod imenom *Parva Naturalia*.

Kada pak kažemo da smo imali živopisan san, riječ 'san' ne označava nikakvo stanje, nego niz osobitih doživljaja tijekom spavanja o kojima u budnom stanju razmišljamo kao o svojevrsnim narativnim strukturama. U snu mi smo subjekt niza događaja koji u nama evociraju osjećaje, sjećanja i misli. Ti događaji nisu ograničeni zakonima prostora, vremena i kauzaliteta, a njihovi protagonisti su poznate i nepoznate osobe, moguće i nemoguće stvari. Stoga je san, u tom drugom značenju riječi, jedna epizoda takvih događaja proživljenih u fiziološki uvjetovanom stanju senzornog i motoričkog mirovanja. Tom značenju hrvatske riječi 'san', dakako, odgovara glagol 'sanjati'.

Grčka riječ ὄνειρος gdjekad ima značenje identično ovom potonjem hrvatske riječi 'san'.¹ Međutim, to je značenje grčke riječi ὄνειρος sporedno. Još od arhajskog doba ta riječ uglavnom označava pojedinu priliku, najčešće osobu ili boga, koja se javlja usnulome.² S istim značenjem javlja se u klasičnom periodu imenica τὸ ἐνύπνιον.³ Ta imenica prevladava u Aristotela, možda pod utjecajem hipokratičkog korpusa u kojemu se ona učestalo javlja.⁴ Riječ je o složenici koja doslovno znači 'ono u snu', a odgovara rijetkoj hrvatskoj riječi 'snoviđenje' koja je u Anićevo *Rječniku* određena kao »ono što se ukaže u snu; utvara; snovid«. ⁵ Međutim, kako bih izbjegao vizualnu konotaciju riječi 'snoviđenje' koja nije prisutna u grčkom τὸ ἐνύπνιον, u nastavku teksta rabiću izraz 'usnovina'.

Ova kratka filološka analiza hoće upozoriti na semantičke razlike koje odražavaju različite pristupe zajedničkom iskustvu sanjanja. Dok mi to iskustvo sabiremo u pojmu sna kao narativno strukturirane epizode događaja proživljenih tijekom spavanja, stari Grci ga sabiru u pojmu usnovine, pojedine prilike koja se u snovima javlja. Tako se i Aristotelova teorija sanjanja bavi usnovinama, a ne snovima. Ona hoće objasniti narav, uzroke i karakteristike prilika koje se javljaju tijekom spavanja, a ne cijele epizode događaja proživljenih tijekom spavanja sa svojom narativnom strukturom. Dakle, predmet Aristotelove teorije jest usnovina: prilika koja se pojavljuje usnulome.⁶

Aristotelova teorija sanjanja iznesena je u spisu *O usnovinama* (Περὶ ἐνυπνίων) koji slijedi nakon spisa *O snu i budnosti*. U

¹ Vidi npr. Homer, *Odiseja* XIX. 535, 555.

² Npr. Homer, *Odiseja* XIX. 560–568, *Ilijada* II. 6–16; Pindar, *Pitijska oda* IV. 163; Eshil, *Agamemnon* 274; Herodot, *Povijest* I. 36. 13, 39. 4.

³ Npr. Herodot, *Povijest* II. 139; Aristofan, *Ose* 25; Platon, *Kriton* 44a6–b3. *Fedon* 60e1–4.

⁴ Vidi npr. *De Diaeta* IV; *Epidemiae* I. 3. 10, I. 3. 13, VI. 8. 9; *De Morbo Sacro* 14. 10, 15. 17.

⁵ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, ³1998, str. 1083.

⁶ Na distinkciju između našega i starogrčkoga poimanja sna upozorava D. Gallop u svojoj studiji *Aristotle on Sleep and Dreams*, Peterborough 1990. Ovdje se na više mjesta oslanjam na Gallopuvu monografiju.

ovome bih tekstu pokušao približiti Aristotelovu teoriju sanjanja i razmotriti nekoliko važnijih momenata te teorije.

Uzroci usnovina

Usnovine su za Aristotela vrsta predodžbe (φάντασμα) koja se javlja kao posljedica prethodnih opažaja. Na primjer, kada bacimo pogled prema suncu, opažaj sunca ostavlja trag u našem osjetilnom aparatu koji je opaziv još neko vrijeme nakon što maknemo pogled sa sunca.⁷ Aristotel smatra da svaki opažaj ostavlja sličan trag u osjetilnom aparatu, iako je vrlo malo tragova koji su opazivi i po svršetku opažaja. Naime, tragovi od opažaja većine stvari nisu tako snažni kao trag od opažaja sunca, pa je trag od opažaja većine stvari potisnut opažajima koji slijede. Aristotel kaže da tragovi koje opažaji ostavljaju u osjetilnom aparatu uglavnom nisu opazivi u budnom stanju zbog toga što su zatambljeni snažnijim djelatnostima opažanja i mišljenja koja karakteriziraju budno stanje.⁸ Međutim, kada te snažnije djelatnosti minuju u stanju sna, tragovi koje su opažaji preko dana ostavili u osjetilnom aparatu izlaze na vidjelo i postaju opazivi. Ti tragovi prethodnih opažaja koji u snu izlaze na vidjelo, dakako, jesu usnovine.

Koji su uzroci usnovina, tj. zbog čega tragovi koje opažaji u budnom stanju ostavljaju u osjetilnom aparatu izlaze na vidjelo u stanju sna? Odgovor na to pitanje sadržan je u Aristotelovom obrazloženju ciklusa sna i budnosti.⁹ Aristotel smatra da san nastupa kao prirodna posljedica unosa hrane. Ukratko, kada hrana prođe prvu obradu u ustima, ona dopijeva u želudac. Ondje prolazi drugu obradu djelovanjem topline u tom dijelu tijela. Hrana se u želucu doslovce vari i uslijed toga se kroz krvne žile podižu isparavanja koja sadrže komadiće razgrađene hrane. Isparavanja

⁷ Aristotelov primjer iz *O usnovinama* 2, 459^b7–13.

⁸ Vidi *O usnovinama* 3, 460^b32–461^a3.

⁹ Taj je ciklus opisan u spisu *O snu i budnosti* 3.

Grčka riječ ὄνειρος gdjekad ima značenje identično ovom potonjem hrvatske riječi 'san'.¹ Međutim, to je značenje grčke riječi ὄνειρος sporedno. Još od arhajskog doba ta riječ uglavnom označava pojedinu priliku, najčešće osobu ili boga, koja se javlja usnulome.² S istim značenjem javlja se u klasičnom periodu imenica τὸ ἐνύπνιον.³ Ta imenica prevladava u Aristotela, možda pod utjecajem hipokritičkog korpusa u kojemu se ona učestalo javlja.⁴ Riječ je o složenici koja doslovno znači 'ono u snu', a odgovara rijetkoj hrvatskoj riječi 'snoviđenje' koja je u Anićevom *Rječniku* određena kao »ono što se ukaže u snu; utvara; snovid«. ⁵ Međutim, kako bih izbjegao vizualnu konotaciju riječi 'snoviđenje' koja nije prisutna u grčkom τὸ ἐνύπνιον, u nastavku teksta rabiću izraz 'usnovina'.

Ova kratka filološka analiza hoće upozoriti na semantičke razlike koje odražavaju različite pristupe zajedničkom iskustvu sanjanja. Dok mi to iskustvo sabiremo u pojmu sna kao narativno strukturirane epizode događaja proživljenih tijekom spavanja, stari Grci ga sabiru u pojmu usnovine, pojedine prilike koja se u snovima javlja. Tako se i Aristotelova teorija sanjanja bavi usnovinama, a ne snovima. Ona hoće objasniti narav, uzroke i karakteristike prilika koje se javljaju tijekom spavanja, a ne cijele epizode događaja proživljenih tijekom spavanja sa svojom narativnom strukturom. Dakle, predmet Aristotelove teorije jest usnovina: prilika koja se pojavljuje usnulome.⁶

Aristotelova teorija sanjanja iznesena je u spisu *O usnovinama* (Περὶ ἐνυπνίων) koji slijedi nakon spisa *O snu i budnosti*. U

¹ Vidi npr. Homer, *Odiseja* XIX. 535, 555.

² Npr. Homer, *Odiseja* XIX. 560–568, *Ilijada* II. 6–16; Pindar, *Pitijska oda* IV. 163; Eshil, *Agamemnon* 274; Herodot. *Povijest* I. 36, 13, 39, 4.

³ Npr. Herodot. *Povijest* II. 139; Aristofan, *Ose* 25; Platon, *Kriton* 44a6–b3 *Fedon* 60e1–4.

⁴ Vidi npr. *De Diaeta* IV; *Epidemiae* I. 3. 10, I. 3. 13, VI. 8. 9; *De Morbo Sacro* 14. 10, 15, 17.

⁵ V. Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, ³1998, str. 1083.

⁶ Na distinkciju između našega i starogrčkoga poimanja sna upozorava D. Gallop u svojoj studiji *Aristotle on Sleep and Dreams*, Peterborough 1990. Ovdje se na više mjesta oslanjam na Gallopuvu monografiju.

ovome bih tekstu pokušao približiti Aristotelovu teoriju sanjanja i razmotriti nekoliko važnijih momenata te teorije.

Uzroci usnovina

Usovine su za Aristotela vrsta predodžbe (φάντασμα) koja se javlja kao posljedica prethodnih opažaja. Na primjer, kada bacimo pogled prema suncu, opažaj sunca ostavlja trag u našem osjetilnom aparatu koji je opaziv još neko vrijeme nakon što maknemo pogled sa sunca.⁷ Aristotel smatra da svaki opažaj ostavlja sličan trag u osjetilnom aparatu, iako je vrlo malo tragova koji su opazivi i po svršetku opažaja. Naime, tragovi od opažaja većine stvari nisu tako snažni kao trag od opažaja sunca, pa je trag od opažaja većine stvari potisnut opažajima koji slijede. Aristotel kaže da tragovi koje opažaji ostavljaju u osjetilnom aparatu uglavnom nisu opazivi u budnom stanju zbog toga što su zatmljeni snažnijim djelatnostima opažanja i mišljenja koja karakteriziraju budno stanje.⁸ Međutim, kada te snažnije djelatnosti minu u stanju sna, tragovi koje su opažaji preko dana ostavili u osjetilnom aparatu izlaze na vidjelo i postaju opazivi. Ti tragovi prethodnih opažaja koji u snu izlaze na vidjelo, dakako, jesu usnovine.

Koji su uzroci usnovina, tj. zbog čega tragovi koje opažaji u budnom stanju ostavljaju u osjetilnom aparatu izlaze na vidjelo u stanju sna? Odgovor na to pitanje sadržan je u Aristotelovom obrazloženju ciklusa sna i budnosti.⁹ Aristotel smatra da san nastupa kao prirodna posljedica unosa hrane. Ukratko, kada hrana prođe prvu obradu u ustima, ona dopijeva u želudac. Ondje prolazi drugu obradu djelovanjem topline u tom dijelu tijela. Hrana se u želucu doslovce vari i uslijed toga se kroz krvne žile podižu isparavanja koja sadrže komadiće razgrađene hrane. Isparavanja

⁷ Aristotelov primjer iz *O usnovinama* 2, 459^b7–13.

⁸ Vidi *O usnovinama* 3, 460^b32–461^a3.

⁹ Taj je ciklus opisan u spisu *O snu i budnosti* 3.

se podižu sve do glave, gdje se komadići razgrađene hrane sakupljaju i hlade u blizini mozga koji je za Aristotela najhladniji dio tijela. Kada se ti komadići nakupe i ohlade, oni počnu padati dolje kroz krvne žile, potiskujući pred sobom krv. Kako se krv, koja tijelo snabdijeva toplinom potrebnom za normalno funkcioniranje svih dijelova, povlači iz udova i osjetila prema srcu, tako nastupa malaksalost, umor i naposljetku san. Kada komadići razgrađene hrane najzad završe u srcu, djelovanjem topline koncentrirane u njemu hrana prolazi treću obradu na kraju koje biva pretvorena u krv. Kada je taj proces završen, osvježena krv se ponovno distribuira po tijelu, toplina se vraća u sve dijelove i nastupa buđenje.

Dakako, danas nije moguće prihvatiti to obrazloženje, no treba naglasiti ne samo to da je ona konzistentno utemeljena na Aristotelovoj fiziologiji, nego i to da ona racionalno objašnjava cijeli niz pojava vezanih uz spavanje. Ona objašnjava, na primjer, zašto nam se spava nakon obilnog obroka, zašto su nam kapci teški kada smo umorni, zašto moramo prileći da bismo zaspali, zašto nam temperatura tijela opada tijekom spavanja i sl. Da se vratimo prvotnom pitanju: zašto se usnovine pojavljuju tijekom spavanja? Rečeno je da su usnovine tragovi prijašnjih opažaja. Aristotel ih opisuje kao kretanja zadržana u osjetilnom aparatu, točnije u krvi koja se nalazi u osjetilnom aparatu, jer se osjetilni aparat za Aristotela sastoji od perifernih osjetila koja su kanalima (πόροι) spojena s krvnim žilama, a krvne žile pak završavaju u srcu koje je središnje osjetilo. Kada se, dakle, krv nakon unosa hrane počne povlačiti prema srcu, zajedno s krvlju povlače se i predodžbena kretanja koja se nalaze u krvi osjetilnog aparata. Kako se krv slijeva u srce, tako ta kretanja dopijevaju u središnje osjetilo, i proizvode odgovarajuće predodžbe koje nazivamo usnovinama.¹⁰ Dakle, efikasniji uzrok usnovina jest hrana, unos koje dovodi do niza fizioloških procesa u tijelu. Materijalni pak uzrok jest osjetilni aparat u kojemu se nalaze ona predodžbena kretanja, dok je formalni uzrok predodžbena mogućnost duše (φαντασία, τὸ

φανταστικόν). No ono što je važno istaknuti na ovome mjestu jest da usnovine u Aristotelovoj teoriji nemaju finalni uzrok.¹¹

Usovine ne postoje ni radi održanja, ni radi dobroga života osjetilnog živog bića. Za Aristotela usnovine su tek nužna nuspojava bića koje je ustrojeno na taj način da se može hraniti i opažati. To će reći, ako postoji organsko tijelo čija je forma duša s hranidbenom i osjetilnom možnošću, to tijelo mora biti ustrojeno na takav način da omogućuje hranjenje i opažanje, a nužna posljedica takvog tjelesnog ustroja jest to da opažaji ostavljaju tragove u osjetilnom aparatu koji tragovi u stanju spavanja, pod određenim okolnostima, izlaze na vidjelo. Doduše, Aristotel dopušta da neke usnovine imaju dijagnostičku vrijednost i upozoravaju na nastanak određenih bolesti, no to se ne događa ni uvijek ni uglavnom. Nijekanje finalnog uzroka usnovinama treba razumjeti kao ključni dio Aristotelove kritike u ono vrijeme općeprihvaćenog vjerovanja da usnovine šalje Bog i da one ljudima otkrivaju budućnost. Tim se problemom bavi treći po redu hipnološki spis poznat pod naslovom *O proricanju putem sna* (Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς).

Karakteristike usnovina

Sada kad je jasnije što su usnovine i kako one nastaju, recimo nešto o njihovim glavnim pojavnim karakteristikama i Aristotelovim obrazloženjima istih. Prvo, postoje slučajevi kada se usnovine ne javljaju tijekom spavanja. Drugo, postoje slučajevi kada su usnovine izobličene tako da poprimaju neodređene ili čudnovate oblike. Treće, postoje slučajevi kada su usnovine jasne i prepoznatljivih oblika. Sva tri slučaja Aristotel obrazlaže s obzirom na fiziološki proces koji prati obradu hrane u organizmu, a u analogiji s odrazima na površini vode.¹² Ako je površina vode jako uzburkana, odraz obližnjeg predmeta se uopće ne pojavljuje; ako

¹⁰ Vidi *O usnovinama* 3, 461^a25 i dalje.

¹¹ Na to ukazuje D. Gallop u spomenutoj studiji, str. 25–34.

¹² Vidi *O usnovinama* 3, 461^a8–27.

je površina samo valovita, odraz je izobličen; a ako je površina mirna, odraz je jasan i odgovara predmetu kojega je odraz. Isto tako, ako je fiziološki proces uslijed obrade hrane prejak, a taj fiziološki proces se odvija dobrim dijelom unutar kardiovaskularnog sustava koji predstavlja dio osjetilnog aparata, oni će jednostavno raspršiti predodžbena kretanja sadržana u krvi; ako je taj proces nešto slabiji, dotična kretanja će biti modificirana, pa će proizvoditi izobličene predodžbe; ako pak fiziološki procesi minu, ta će kretanja biti nepromijenjena, pa će proizvoditi jasne predodžbe koje odgovaraju predmetima opažaj kojih je u prošlosti prouzročio to kretanje.

Pod pretpostavkom Aristotelove fiziologije, to je konzistentno i uvjerljivo obrazloženje. No budući da je Aristotelova fiziologija pogrešna, navedeno obrazloženje moramo odbaciti. Osim toga, Aristotel vjeruje da je moguće prospavati noć bez usnovina, da neki ljudi odista nikada u životu nisu doživjeli usnovinu, te da sasvim mala djeca ne doživljavaju usnovine. Sve to Aristotel obrazlaže pozivajući se na fiziološke procese koji, ako su izrazito snažni, raspršuju predodžbena kretanja u osjetilnom aparatu, a takvi su probavni procesi, procesi vezani uz žučljive konstitucije, te procesi vezani uz rast u ranoj mladosti.¹³ Međutim, otkriće tzv. REM-faze spavanja, tijekom koje ljudi sanjaju najintenzivnije, pokazuje da svi bez iznimke doživljavaju usnovine, i to ponajviše u ranom djetinjstvu.¹⁴ Dakako, pri tome se podrazumijeva da su živopisne slike koje ljudi doživljavaju u REM-fazi spavanja — usnovine.

Najznačajnija i filozofski najzanimljivija karakteristika usnovina jest to da je sanjač njima gotovo uvijek obmanut. Primjerice,

¹³ Vidi *O usnovinama* 3, 461^a11–13, 462^a31–^b11; *Historia Animalium* IV. 10. 537^b14–20. U uvodu u sva tri hipnološka spisa Aristotel pita: '[Z]bog kojeg razloga spavači katkada sanjaju a katkada ne, ili slijedi da spavači uvijek sanjaju, ali se ne sjećaju, pa ako je tako, zbog kojeg uzroka je tako?' (*O snu i budnosti* 1, 453^b17–20). Na žalost, Aristotel nigdje ne razrađuje tezu da spavači uvijek sanjaju, ali se ne sjećaju doživljenih usnovina.

¹⁴ U prvih dvanaestak mjeseci djeca provode 60–80% spavanja u REM-fazi: vidi J. Empson, *Sleep and Dreaming*, New York ²1993, str. 36–39.

kada usnemo staroga znanca, nazovimo ga Korisko, ne samo da nam se javlja predodžba koja predstavlja Koriska na temelju određenog stupnja sličnosti sa stvarnim Koriskom, nego smo mi u snu uvjereni da je pred nama Korisko glavom i bradom. Zadržao bih se na toj karakteristikici usnovina i Aristotelovom obrazloženju iste.

Aristotel se približava obrazloženju te karakteristike usnovina raspravom o onome što se ljudima događa u emotivnim i patološkim stanjima. Emotivna i patološka stanja dovode do dviju stvari. Prvo, ona dovode do toga da se ljudima javljaju krive predodžbe, a to će reći predodžbe stvari koje nisu ondje (halucinacije), ili predodžbe stvari koje jesu ondje, ali koje predodžba na neki način iskrivljuje (iluzije). Što je emotivno ili patološko stanje jače, to se krive predodžbe lakše javljaju. Drugo, jaka emotivna i patološka stanja dovode do toga da ljudi budu obmanuti krivim predodžbama. Drugim riječima, na temelju predodžbe stvari koja nije ondje oni vjeruju da ta stvar jest ondje, odnosno na temelju iskrivljene predodžbe stvari koja jest ondje oni vjeruju da je ta stvar odista onakva kakva im se pričinja.

Ako emotivno ili patološko stanje nije akutno, čovjek može imati krivu predodžbu a da ne bude obmanut. Dakle, iako mu se javlja kriva predodžba, on ne vjeruje da stvari stoje onako kako mu se u predodžbi pokazuje. Ali što je emotivno ili patološko stanje izraženije, to je čovjek lakše obmanut krivim predodžbama.

Na temelju utvrđene činjenice da je moguće imati krivu predodžbu a ne biti obmanut njome, Aristotel razdvaja predočavanje od prosuđivanja.¹⁵ »Uzrok zbog kojega se te stvari događaju je taj

¹⁵ Pod 'prosuđivanjem' razumijem prihvaćanje ili neprihvatanje predmeta onakvim kakvim ga neka spoznajna mogućnost predstavlja. Aristotel na to referira s više različitih izraza od kojih su najčešći glagoli tvrđenja, kao npr. φάσκειν (*O usnovinama* 1, 458^b10, 12; 2, 460^b21; 3, 461^b4), ἀντιφάσκειν (2, 460^b19; 3, 461^b5, 462^a7), λέγειν (461^b24, 26, 462^a4, 6); potom glagol κρίνειν (2 460^b17, 22), ali također i glagol δοκεῖν (3 461^a28, 31; 461^b2, 5, 29; 462^a1–2). Spoznajnu mogućnost koja u pojedinoj situaciji prosuđuje Aristotel naziva τὸ κύριον, 'ono odlučno' (2, 460^b17), i τὸ ἐπικρινόν, 'ono prosudbeno' (3, 461^b25).

da ono odlučno i ono pomoću čega nastaju predodžbe ne prosuđuju u skladu s istom možnošću. Potvrda toga jest da se sunce pričinja jednu stopu veliko, a nešto drugo često proturječi toj predodžbi. I kad prekrizimo prste, nešto nam se pričinja kao dva, pa ipak ne tvrdimo da jest dva, jer je vid odlučniji od opipa. Ali da je opip jedini osjet, tada bismo i prosudili da je jedno dva.«¹⁶

Što se, dakle, događa kada imamo krivu predodžbu, ali kada nismo njome obmanuti? Aristotelovim rječnikom kazano, »nešto u nama proturječi toj predodžbi«. Iz dvaju navedenih primjera vidimo da dvije različite stvari mogu proturječiti krivoj predodžbi. U slučaju krive osjetilne predodžbe sunca kao jednu stopu velikog, ono što proturječi jest znanje astronomije koja kaže da je sunce veće od naseljenoga svijeta.¹⁷ U slučaju krive taktilne predodžbe dvostrukosti jednoga predmeta, ono što proturječi je osjet vida koji kaže da je taj predmet jedan i jedinstven. Odatle slijedi da različite spoznajne mogućnosti duše mogu proturječiti jedne drugima.

Dakle, kod Aristotela ne postoji neka zasebna prosudbena mogućnost duše, nego je svaka spoznajna mogućnost duše ujedno prosudbena, iako različite spoznajne mogućnosti imaju različit autoritet, prosudbenu snagu, odnosno vjerodostojnost. Prema tome, Aristotel smatra da postoji hijerarhija spoznajnih mogućnosti duše s obzirom na njihovu vjerodostojnost. Ovdje bih napomenuo tri stvari. Prvo, ta hijerarhija ovisi o predmetima koji se zahvaćaju. Svaki osjet ima neupitnu vjerodostojnost glede svojih posebnih osjetnina, primjerice vid glede boja, a opip glede taktilnih kvaliteta.¹⁸ No već kod zajedničkih osjetnina, kao što su veličina ili broj, čini se da je vid vjerodostojniji od opipa.¹⁹ No budući da su osjeti općenito najviše podložni pogrešci upravo glede zajed-

¹⁶ *O usnovinama* 2, 460^b16–22.

¹⁷ Vidi *O duši* III. 3, 428^b2–4.

¹⁸ Za podjelu osjetnina u Aristotela, vidi *O duši* II. 6. O nepogrešivosti osjeta glede njihovih posebnih osjetnina, vidi *O duši* II. 6, 418^a11–14; III. 3, 428^b18–19; 7, 430^b29; *O osjetu i osjetinama* 4, 442^b8–10; *Metafizika* IV. 5, 1010^b1–3.

¹⁹ Vidi *O osjetu i osjetinama* 1, 437^a5–9.

ničkih osjetnina,²⁰ znanje je u tom pogledu vjerodostojnije od vida i svih ostalih osjeta. Naime, zato što imamo znanje astronomije, mi ne prosuđujemo da je sunce jednu stopu veliko, kao što nam se nadaje putem vida. Drugo, hijerarhija ne postoji samo unutar različitih osjetilnih mogućnosti, te između osjetilnih i misaonih mogućnosti, nego također i unutar različitih misaonih mogućnosti. Kao što je vid vjerodostojniji od opipa glede svega osim taktilnih kvaliteta, tako je za pretpostaviti, na primjer, da je znanje (ἐπιστήμη) vjerodostojnije od mnijenja (δόξα). Treće, ta hijerarhija spoznajnih mogućnosti nije fiksirana rođenjem, nego se postupno oblikuje tijekom razvoja spoznajnih mogućnosti u pojedinca. Kratko rečeno, jednostavno živeći u svijetu pojedinac nauči koje su spoznajne mogućnosti glede kojih predmeta više, a koje manje vjerodostojne.

Iz potonjeg od dvaju navedenih primjera doznajemo i što se treba dogoditi da bismo bili obmanuti krivom predodžbom. »Da je opip jedini osjet«, kazao je Aristotel, »tada bismo i prosudili da je jedno dva«. Dakle, da ne posjedujemo osjet vida koji je glede zajedničkih osjetnina — u ovom slučaju broja — vjerodostojniji od opipa, opip bi bio taj koji prosuđuje, pa bismo vjerovali da stvari stoje onako kako se pričinjaju u taktilnoj predodžbi. Da ne posjedujemo znanje astronomije, ili da je ono trenutčno zaboravljeno, ne samo da bi nam se sunce pričinjalo jednu stopu veliko, nego bismo i vjerovali da je sunce jednu stopu veliko. Prema tome, možemo zaključiti da smo krivom predodžbom obmanuti na dva načina: ako uopće nemamo spoznajnu mogućnost koja je na hijerarhiji vjerodostojnosti iznad mogućnosti koja proizvodi krivu predodžbu, ili pak ako je imamo, ali iz nekog razloga njome nismo djelatni.

Kako se sve to odnosi na ključnu karakteristiku usnovina da smo najima obično obmanuti? Aristotel zapravo smatra da je san, u smislu fiziološki uzrokovanog stanja senzornog i motoričkog mirovanja, sličan vrlo akutnim emotivnim i patološkim stanjima.

²⁰ Vidi *O duši* III. 3, 428^b22–25.

Naime, zbog uzroka koje smo ranije naznačili, u snu se često javljaju krive predodžbe — predodžbe stvari koje nisu ondje — i mi smo njima često obmanuti. Ali kako dolazi do te obmane?

Platon kaže da sanjati znači ovo: »ako netko [...] ono što je slično nekoj stvari ne smatra da je slično nego da je sama ta stvar kojoj nalikuje.«²¹ Dakle, kada bismo u budnom stanju portret neke osobe zamijenili za samu osobu na portretu, i tako vjerovali da smo u društvu te osobe, učinili bismo pogrešku koju obično činimo u snu. Aristotel se slaže s tom analizom i daje fiziologijsko obrazloženje u skladu s njom. Tragovi prethodnih opažaja u osjetilnom aparatu putuju kroz krvne žile prema srcu kao središnjem osjetilu. Ako su fiziološki procesi u tim dijelovima tijela slabi, tragovi će ostati nepromijenjeni, pa će predodžbe koje ti tragovi proizvode po dolasku u srce imati određeni stupanj sličnosti s predmetima prethodnih opažaja. Ako su fiziološki procesi jači, tragovi će prolaziti modifikacije pa predodžbe koje proizvode mogu poprimiti različite stupnjeve sličnosti s različitim predmetima. Na temelju te sličnosti usnovine bivaju zamijenjene za predmete kojima su slične, pa sanjač vjeruje da su ti predmeti odista ondje.²²

No originalnost i snaga Aristotelove teorije sanjanja je u tome što ona objašnjava *zašto* usnovine bivaju zamijenjene za zbiljske predmete na temelju određenog stupnja sličnosti. Naime, u stanju sna djelatna je ponajviše predodžbena mogućnost duše, dakle sposobnost doživljavanja predodžbi. Ako druge spoznajne mogućnosti duše nisu djelatne, a u stanju sna uglavnom nisu, ne postoji ništa što bi proturječilo krivim predodžbama koje se u stanju sna javljaju, pa je čovjek obmanut tim predodžbama: on vjeruje da su stvari predstavljene tim predodžbama odista ondje. No ako druge spoznajne mogućnosti kojim slučajem postanu djelatne u stanju sna, one će proturječiti krivim predodžbama koje se u snu javljaju, pa čovjek neće biti njima obmanut: on će znati da samo sanja. »Često, naime, u onoga koji spava nešto u duši govori da je ono

²¹ Platon, *Politeia* V, 476c5–7.

²² Vidi *O usnovinama* 3, 461^b29–30.

što se pričinja usnovina. Ako pak ne primijeti da spava, ništa ne proturječi predodžbi.«²³

Prisjetimo se sada onoga što smo rekli o hijerarhiji spoznajnih mogućnosti duše s obzirom na njihovu vjerodostojnost. Sve su one prosudbene, odnosno takve da svaka u nama ishodi prihvaćanje predmeta kojega zahvaća, osim ako joj ne proturječi neka spoznajna mogućnost koja je viša na hijerarhiji vjerodostojnosti. Predodžbena mogućnost duše je jedna od spoznajnih mogućnosti duše, a samim time ona je i prosudbena mogućnost.²⁴ Istina, vjerodostojnost te mogućnosti općenito je prilično mala, pa joj u budnom stanju redovito proturječi spoznajne mogućnosti koje su više na hijerarhiji vjerodostojnosti. Stoga u budnom stanju uglavnom nismo obmanuti krivim predodžbama stvari koje nisu ondje, tj. maštarijama i halucinacijama. No u stanju sna, kada ostale spoznajne mogućnosti prestanu biti djelatne, uglavnom jesmo obmanuti predodžbama stvari koje nisu ondje, odnosno usnovinama. Pa ipak, ako u stanju sna neke od ostalih spoznajnih mogućnosti postanu djelatne, što se gdje kad zna dogoditi, prestajemo biti obmanuti usnovinama i postajemo svjesni toga da su to predodžbe stvari koje nisu ondje.

Aristotelovo obrazloženje obmanutosti usnovinama sadrži implicitni odgovor na klasični skeptički argument koji se poziva na mogućnost da smo u budnosti obmanuti predmetima oko nas jednako onako kao što smo u snu obmanuti usnovinama.²⁵ Čini se da Aristotelova teorija opovrgava tu mogućnost. U snu smo obmanuti usnovinama zato što je san fiziološki uvjetovano stanje u kojemu su sve spoznajne mogućnosti osim one predodžbene u pravilu onesposobljene, tako da je prosudba prepuštena predodžbenoj mogućnosti, zbog čega smo u snu obmanuti predodžbama stvari koje nisu ondje, odnosno usnovinama. No budnost je suprotno,

²³ *O usnovinama* 3, 462^a5–8.

²⁴ Vidi *O duši* III. 3, 428^a1–4; *O kretanju životinja* 6, 700^b19–22.

²⁵ Inačice skeptičkog argumenta nalazimo, primjerice, kod Platona (*Teetet* 158 a8–d6), Aristotela (*Metafizika* IV. 5, 1010^b9–11), Seksta Empirika (*Ocerti pironizma* I. 104) i Descartesa (*Meditacije* I. 10). Na moguću vezu između skeptičkog argumenta i Aristotelove teorije sanjanja ukazao mi je Filip Grgić.

također fiziološki uvjetovano, stanje u kojemu su sve spoznajne mogućnosti djelatne ili spremne za djelovanje, tako da prosudba pripada spoznajnim mogućnostima koje su više na hijerarhiji vjerodostojnosti. Zbog toga u budnom stanju uglavnom nismo obmanuti krivim predodžbama i zato nijedna uravnotežena osoba koja je u Libiji otišla na počinak i potom usnula da je u Ateni, kad se probudi ne kreće u Odeon.²⁶ Dakako, skeptik bi na to mogao pokušati osporiti postojanje hijerarhije različitih spoznajnih mogućnosti s obzirom na njihovu vjerodostojnost, no ne vjerujem da bi Aristotel imao mnogo strpljenja za takve pokušaje.²⁷

Zaključak

Iz svega izloženog nedvojbeno slijedi da Aristotel ima robusnu teoriju sanjanja koja uvjerljivo obrazlaže cijeli niz pojavnih značajki usnovina sa stanovišta racionalno utemeljene i konzistentne, iako empirijski pogrešne, fiziologije. Stoga se Aristotelovu teoriju smije smatrati pretečom znanstvene teorije sanjanja. Aristotelova je teorija suprotstavljena drugim teorijama sanjanja onog vremena koje su znatno slabije razrađene i utemeljene na manje uvjerljivim pojmovima duše i božanskog djelovanja.

Međutim, Aristotelova teorija sanjanja je bitno ograničena svojim predmetom, a to je usnovina, kao što je utvrđeno u uvodu, a ne san. Posljedica tog ograničenja jest da Aristotelova teorija ne može objasniti san kao narativnu strukturu. Ona nema načina da objasni kako to da se doživljaji tijekom spavanja nižu slijedom koji nam dopušta da ih rekonstruiramo kao narativne strukture. Kada bi Aristotelova teorija bila točna, u snovima bismo u najboljem slučaju redom proživljavali događaje od prethodnog dana, a

²⁶ Vidi *Metafizika* IV. 5, 1010^b9–11.

²⁷ Za poticajnu raspravu o skeptičkim prigovorima Aristotelu i mogućim odgovorima na njih vidi J. Barnes, »An Aristotelian Way with Scepticism«, u: M. Matthen (ur.), *Aristotle Today: Essays on Aristotle's Ideal of Science*, Edmonton 1987, str. 51–76.

u najgorem slučaju nizove posve slučajnih i nepovezanih doživljaja. Također, Aristotel ne spominje i teško može obrazložiti ulogu jezika u formiranju slika i događaja u snu, na što upozorava Freud.²⁸ Nadalje, Aristotel niti ne razmatra tezu koju spominje Platon, a na kojoj Freud dvije tisuće i tristo godina kasnije gradi svoju teoriju sanjanja, naime da su snovi ispunjenje želja.²⁹ Stoga kod Aristotela nema ni traga problemu simbolizma i represije u snovima. Najzad, Aristotel ne razmatra mogućnost da je pri pokušaju rekonstrukcije snova na djelu invencija i distorzija onoga doživljenoga tijekom spavanja, na što upozorava Malcolm.³⁰ Bespomoćnost Aristotelove teorije sanjanja pred tim važnim aspektima iskustva sanjanja držim da je posljedica ograničenosti predmetom kojim se ta teorija bavi, a to je usnovina.

²⁸ S. Freud, *Tumačenje snova*, Zagreb 2001, str. 199, 204, 214, itd.

²⁹ Platon, *Politeia* IX, 571b3–572b1; 574d1–575a6); S. Freud, *Tumačenje snova*, Zagreb 2001, str. 148–159.

³⁰ N. Malcolm, *Dreaming*, London 1959.